

**Raxmonberdiyeva Karima Saydanovna (Toshkent davlat Sharqshunoslik Universiteti,
Xorijiy tillarni o'qitish ilmiy- metodik markazi rahbari dotsent)
OLIV TA'LIMDA IQTIDOR TUSHUNCHASI VA UNING XUSUSIYATLARI**

Annatsiya. Mazkur maqolada iqtidorli o'quvchilar salohiyatini ro'yobga chiqarish shartlari, iqtidorli talabalarni aniqlash, iqtidorli talabalar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqish, iqtidorli talabalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, iqtidorli talabalarning o'z-o'zini anglashi uchun sharoit yaratish, universitetlarda iqtidorli talabalar bilan ishlashga tabaqalashtirilgan yondashuvlar, o'qish va ilmiy faoliyat uchun motivatsiyani oshirish, iqtidorli talabalarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish, xalqaro miqyosda iqtidorli talabalar bilan ishlash bo'yicha o'quv dasturlari va uslublarini ishlab chiqish, iqtidorli talabalar bilan xalqaro miqyosda ishlash uchun moddiy-texnik bazani ta'minlash, iqtidorli talabalar bilan xalqaro miqyosda ishlash uchun o'qituvchilarni tayyorlash kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: intellektual, ijodkorlik, shaxsiy yondashuv, motivatsiya, universitet, universitetlararo farqlash, differentsiallashtirilgan yondashuv, xalqaro farqlash, kognitiv xususiyatlar, motivatsion harakat.

Рахмонбердиева Карима Сайдановна (Ташкентский государственный университет востоковедения, руководитель научно-методического центра обучения иностранным языкам)

ПОНЯТИЕ ТАЛАНТ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются условия реализации потенциала одаренных учащихся, выявление одаренных студентов, разработка образовательных программ для них, психолого-педагогическая поддержка одаренных студентов, условия самореализации, создание дифференцированных подходов в работе с одаренными учащимися вузов. Рассматриваются вопросы повышения мотивации к учебе и научной деятельности, создание системы выявления и поддержки одаренных студентов, разработка образовательных программ и методов работы с ними на международном уровне, а также такие вопросы, как обеспечение материально-технической базы для работы с талантливыми студентами на международном уровне, освещается подготовка преподавателей для работы с такими студентами.

Ключевые слова: интеллектуальный, творчество, личностный подход, мотивация, вуз, междувузовская дифференциация, дифференцированный подход, международная дифференциация, когнитивные характеристики, мотивационное действие.

Rakhmonberdiyeva Karima Saydanovna (Tashkent State University of Oriental Studies, Associate Professor, Head of the Scientific and Methodological Center for Teaching Foreign Languages)

THE CONCEPT OF TALENT AND ITS CHARACTERISTICS IN HIGHER EDUCATION

Annotation. This article are covered conditions for realizing the potential of gifted students identifying gifted students, developing educational programs for gifted students, psychological and pedagogical support for gifted students, conditions for self-realization of gifted students. creating differentiated approaches to working with gifted students in universities, increasing motivation for study and scientific activity, creating a system for identifying and supporting gifted students, developing educational programs and methods for working with gifted students at the international level, issues such as providing the material and technical base for working with talented students at the international level, training teachers for working with talented students at the international level.

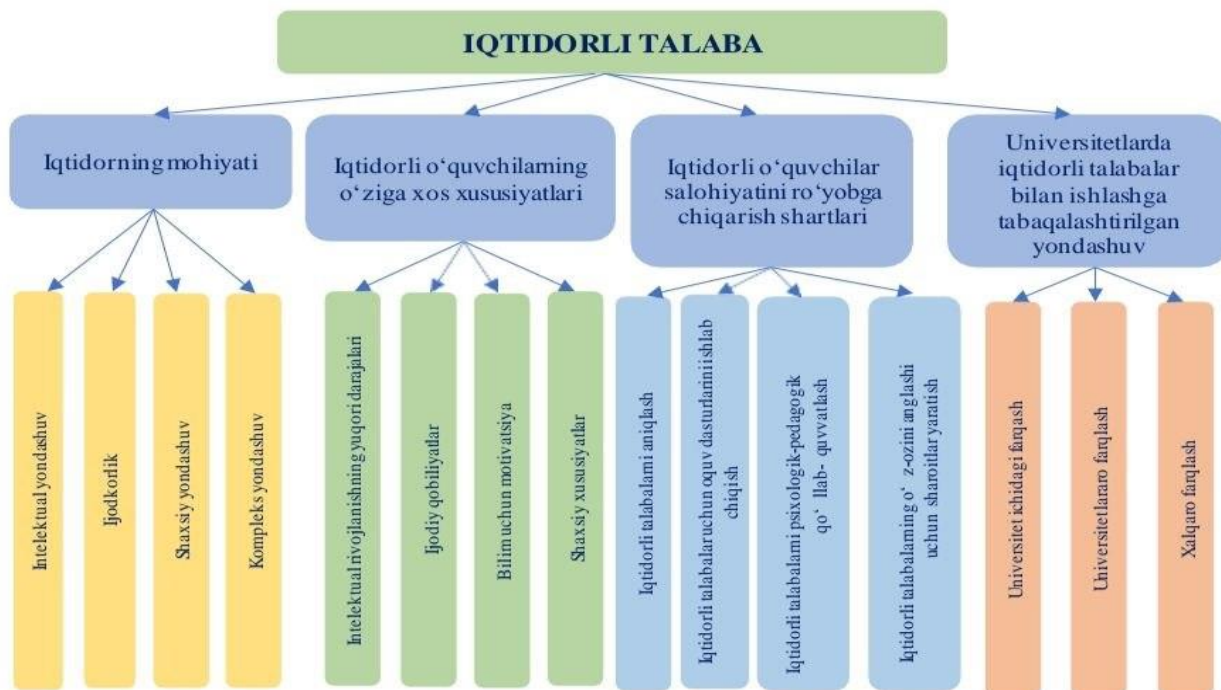
Key words: intellectual, creativity, personal approach, motivation, university, inter-university differentiation, differentiated approach, international differentiation, cognitive characteristics, motivational action.

Kirish. Resurs va imkoniyatlar uchun raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi dinamik dunyoda iqtidorli talabalarni aniqlash va har tomonlama qo'llab-quvvatlash oliy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Iqtidorli talabalar mamlakatimizning bebaho salohiyati bo'lib, uning ertangi gullab-yashnashi ular bilan ishlash qanchalik samarali tashkil etilganiga bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Iqtidorlilik – bu hayot davomida tizimli ravishda rivojlanib boradigan, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir nechta faoliyat turlarida yuqori (g'ayrioddiy) natijalarga erishish qobiliyatini belgilaydigan ruhiy sifatdir", deb eng to'liq va obyektiv ta'rif N.S.Leites tomonidan berilgan [1]. Iqtidorlilik ko'p qirrali va murakkab hodisa bo'lib, umumiy qabul qilingan bir ma'noli ta'rifga ega emas. Ilmiy adabiyotlarda uni talqin qilishda ko'plab yondashuvlar mavjud.

Intellektual yondashuv tarafdorlari iqtidorni aql-zakovat rivojlanishining yuqori darajasi sifatida belgilaydilar. Iqtidorni baholash uchun bu yondashuv IQ testlari va talabalarning kognitiv qobiliyatlarini o'lchash uchun boshqa usullardan foydalanadi. Ushbu kontekstda IQ testlari va aqlning boshqa ko'rsatkichlarida yuqori ball ko'rsatgan talabalar iqtidorli hisoblanadi. Ijodkorlik yondashuv tarafdorlari iqtidorni ijodiy qobiliyatlarning yuqori darajasi sifatida belgilaydilar. Ular talabalarning ijodkorligini, yangi g'oyalar yaratish, muammolarni innovatsion usullarda yechish va original mahsulotlar yaratish qobiliyatini baholaydilar. Shaxsiy yondashuv tarafdorlari talabalarning nafaqat intellektual va ijodiy qobiliyatlarini, balki ularning shaxsiy xususiyatlarini ham hisobga oladilar [2;4-b.]. Ular motivatsiya, qat'iyatlilik, mustaqillik, hissiy sezgirlik va ijtimoiy moslashish qobiliyati kabi xususiyatlarga e'tibor berishadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Iqtidorni aniqlashga eng to'liq va obyektiv yondashuv bu kompleks yondashuv hisoblanadi. Bu uchta jihatni hisobga oladi: intellektual, ijodiy va shaxsiy. Ushbu yondashuv tarafdorlari iqtidorni murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, uni biron-bir omilga qisqartirib bo'lmaydi, deb hisoblashadi. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtidorning umumiy qabul qilingan yagona ta'rifi mavjud emas (1-rasm).

1-rasm. Iqtidorli talabalarni tanlash bosqichlari.

Iqtidorli talabalar o'z tengdoshlaridan bir qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan talabalarining alohida toifasidir. Iqtidorli talabalar odatda yuqori IQ (intellekt ko'effitsiyentlari) o'rtacha ko'rsatkichdan ancha yuqori. Ular yangi ma'lumotlarni osongina o'zlashtiradilar, tez o'rganadilar va bilimning turli sohalarida ajoyib qobiliyatlarini namoyish etadilar [3]. Ular ajoyib xotira, mantiqiy fikrlash, ma'lu-

motni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati bilan ajralib turadi. Iqtidorli talabalar, ko'pincha, tabiatshunoslik, matematika, tilshunoslik va boshqa intellektual fanlarga qiziqishadi.

Ijodiy qobiliyatlar. Iqtidorli talabalar innovatsion fikrlash, boy tasavvur va ijodkorlikka moyilligi bilan ajralib turadi. Ular osongina yangi g'oyalarni ishlab chiqaradilar, muammolarga innovatsion yechimlarni topadilar va original mahsulotlarni yaratadilar [5]. Ular ijodkorlik, zukkolik va dunyoga yangi burchakdan qarash qobiliyati bilan ajralib turadi.

Bilim uchun motivatsiya. Iqtidorli talabalarda atrofda dunyoga katta qiziqish, bilimga chanqoqlik hissi paydo bo'ladi. Ular juda ko'p savollar berishadi, o'z-o'zini takomillashtirishga va ufqlarini kengaytirishga intilishadi. Ular yuqori akademik motivatsiya bilan ajralib turadi, ular universitet darslarida qatnashishni va qo'shimcha ta'lim dasturlarida qatnashishni yaxshi ko'radilar.

Shaxsiy xususiyatlar. Iqtidorli talabalar, ko'pincha, yuqori sezuvchanlik, hissiy sezgirlik va rivojlangan hazil tuyg'usi bilan ajralib turadi. Ular o'z qarorlarida mustaqil, maqsadlarga erishishda qat'iyatli va o'z qobiliyatlariga ishonadilar. Ular o'z-o'zini yuqori hurmat qilish bilan ajralib turadi, ular yangi sharoitlarga osongina moslashadi va turli yoshdagi va ijtimoiy maqomdagi odamlar bilan umumiy til topadilar. Iqtidorli talabalar, ko'pincha, ko'ngillilik faoliyatida yetakchi bo'lib, sport, turizm va boshqa faol faoliyatga qiziqishadi.

Iqtidorli o'quvchilar salohiyatini ro'yobga chiqarish shartlari. Iqtidorli talabalarni aniqlash. Birinchi bosqichda iqtidorli talabalarni aniqlash zarur. Buning uchun test, kuzatish, muvaffaqiyatni tahlil qilish va o'qituvchilar va sinfdoshlar so'rovi kabi turli usullardan foydalaniladi [6].

Iqtidorli talabalar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Iqtidorli talabalarga ularning individual xususiyatlarini hisobga oladigan va o'zlarining maksimal imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan maxsus ta'lim dasturlari kerak. Ushbu dasturlar fanlarni chuqur o'rganish, ilmiy tadqiqotlarda qatnashish, ixtisoslashtirilgan to'garaklar va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Iqtidorli talabalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash. Iqtidorli talabalar, ko'pincha, ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi va psixologik va pedagogik yordamga muhtoj. Buning uchun talabalarga tengdoshlari va o'qituvchilari bilan munosabatlar muammolarini hal qilish, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'ziga ishonchni oshirish imkonini beradigan psixologik-pedagogik yordam tizimini yaratish kerak.

Iqtidorli talabalarning o'z-o'zini anglashi uchun sharoit yaratish. Iqtidorli talabalar o'z iste'dodi va qobiliyatlarini to'liq rivojlantirishga imkon beradigan o'z-o'zini anglash uchun sharoit yaratishlari kerak. Bu olimpiadalarda, tanlovlarda, konferensiyalarda ishtirok etish, ilmiy laboratoriyalarda ishlash, yetakchi kompaniyalarda amaliyot o'tash va boshqalar bo'lishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Iqtidorli talabalarning o'zini namoyon qilishi uchun sharoit yaratish butun universitet jamoasining vazifasidir. Uni hal qilish uchun o'qituvchilar, psixologlar, tadqiqotchilar, universitet ma'muriyati va boshqa mutaxassislarning sa'y-harakatlarini birlashtirish zarur. Iqtidorli talabalarning rivojlanishi va o'z-o'zini anglashi uchun faqat birgalikda ish olib borish orqaligina qulay sharoit yarata olamiz.

1-jadval

Oliy ta'lim kontekstida iqtidorlilikning konseptual tahlili

Kichik bo'lim	Tavsif	Uullari	Kutilgan natijalar
Intellektual qobiliyat	Iqtidorni standartlashtirilgan IQ testlari va boshqa kognitiv baholash usullari bilan o'lchanadigan yuqori intellektual qobiliyat obyektiv orqali aniqlash.	Standartlashtirilgan IQ testlari va psixometrik baholashlarni qo'llash.	Kognitiv qobiliyatlarni yaxshiroq tushunish, o'quv dasturlarini erta aniqlash va moslashtirish.
Ijodiy iste'dod	Iqtidorni innovatsion fikrlash, original g'oyalarni yaratish va nostandart muammolarni hal qilish qobiliyati sifatida talqin qilish.	Ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar, shu jumladan, seminarlar va integratsion loyihalar.	Noyob ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini takomillashtirish.
Shaxsiy iste'dod	Motivatsiya, harakatchanlik, hissiy sezgirlik va moslashuvchanlik kabi shaxsiy fazilatlar iqtidorning tarkibiy qismlari sifatida hisobga olish.	Psixologik maslahat, shaxsiy o'sish bo'yicha treninglar, mentorlik dasturlari.	Shaxsiy fazilatlarini mustahkamlash, ishonchni oshirish va ijtimoiy moslashish.

Kognitiv xususiyatlar	Iqtidorli talabalarining yuqori IQ, ilg'or fikrlash va axborotni tez-kor qayta ishlash kabi noyob kognitiv qobiliyatlarini o'rganish.	Ixtisoslashtirilgan o'quv modullari, tezlashtirilgan va boyitilgan dasturlar.	Ilmiy muvaffaqiyat va intellektual salohiyatni oshirish.
Ijodiy salohiyat	Iqtidorli talabalarni yuksak ijodiy salohiyat egasi sifatida tavsiflovchi innovatsion yechimlar va ishlarni yaratish qobiliyatini tahlil qilish.	Ijodiy fikrlashni rag'batlantiradigan san'at, musiqa, dizayn kurslarini rivojlantirish.	Ijodiy idrok etish va sun'iy ko'nikmalarni amaliy qo'llashni takomillashtirish.
Motivatsion harakat	Iqtidorning ifodasi sifatida ichki motivatsiya va bilimga intilishni muhokama qilish o'quv va tadqiqot faoliyatida faol ishtirok etish orqali namoyon bo'ladi.	Yetakchilikni rivojlantirish dasturlari, stipendiyalar va o'z tadqiqotlaringizni olib borish uchun grantlar.	Akademik motivatsiya, tashabbuskorlik va yetakchilik qobiliyatlarini mustahkamlash.
Iqtidorni aniqlash strategiyalari	Iqtidorli talabalarni aniqlash usullari va vositalari, shu jumladan test va kuzatish.	Diagnostika vositalaridan foydalanish, so'rovnomalar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan suhbatlar.	Iqtidorni erta aniqlash va qo'llab-quvvatlash, bu sizga moslashtirilgan treningni tezda boshlash imkonini beradi.
Qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish	Muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv va shaxsiy o'sishni rag'batlantirish uchun har tomonlama psixologik va pedagogik yordam ko'rsatish.	Shaxsiy va professional muammolarni muhokama qilish uchun psixologik yordam, murabbiylik, master guruhlar.	Psixologik farovonlikni yaxshilash, akademik va ijtimoiy stressni kamaytirish.
O'z-o'zini anglash uchun sharoitlarni ishlab chiqish	Ilmiy va ijodiy loyihalar, olimpiada va tanlovlarda ishtirok etish orqali qobiliyatlarni namoyon etish va rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish.	Konferensiyalar, ilmiy simpoziumlar, ijodiy ko'rgazmalar va sport musobaqalarini tashkil etish.	Kasbiy tarmoqni kengaytirish, tajriba orttirish va mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish.

Universitetlarda iqtidorli talabalar bilan ishlashga tabaqalashtirilgan yondashuv.

Oliy ta'lim sharoitida ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuv, ayniqsa, dolzarb bo'lib qoldi. Bu quyidagilarga imkon beradi:

- Har bir talabaning individual xususiyatlari, qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olish.
- Iqtidorli talabalarning salohiyatini maksimal darajada rivojlantirish uchun sharoit yaratish.
- Mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish.

Universitetlarda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishning bir necha darajalari mavjud:

- **Universitet ichidagi farqlash.** Bu bitta universitet darajasida ta'limni farqlashni nazarda tutadi.

Uni amalga oshirish shakllari quyidagilardan iborat:

- Iqtidorli talabalar uchun ixtisoslashtirilgan fakultetlar, kafedralar, guruhlar tashkil etish.
- Individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish.
- Iqtidorli talabalarining xususiyatlarini inobatga olgan holda o'qitishning turli uslub va usullaridan foydalanish.

- Iqtidorli talabalar uchun olimpiada, tanlov, ilmiy anjumanlar o'tkazish.

Universitetlararo farqlash. Bu farqlash universitetlar o'rtasida amalga oshiriladi. Uning variantlari quyidagilardan iborat:

- Iqtidorli talabalar uchun onlayn o'quv dasturlarini yaratish.
- qo'shma olimpiadalar, tanlovlar, ilmiy konferensiyalar o'tkazish.
- Universitetlar o'rtasida iqtidorli talabalar bilan ishlash bo'yicha tajriba almashish.

Xalqaro farqlash. O'qish va ilmiy faoliyat uchun motivatsiyani oshirish. Xalqaro dasturlar, olimpiadalar, ko'rik-tanlov va konferensiyalarda ishtirok etayotgan iqtidorli talabalar o'z bilim va qobiliyatlarini xalqaro miqyosda namoyish etish imkoniyatiga ega bo'lib, ularning keyingi ta'lim va ilmiy faoliyatga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi [7].

- Ijodkorlik va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Yangi davr muammolarini hal qila oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash.

Xalqaro miqyosda iqtidorli talabalar bilan ishlashda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish quyidagilarni talab qiladi:

• Iqtidorli talabalarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish.
• Xalqaro miqyosda iqtidorli talabalar bilan ishlash bo'yicha o'quv dasturlari va uslublarini ishlab chiqish.

- Iqtidorli talabalar bilan xalqaro miqyosda ishlash uchun moddiy-texnik bazani ta'minlash.
- Iqtidorli talabalar bilan xalqaro miqyosda ishlash uchun o'qituvchilarni tayyorlash.

Xulosa. Iqtidorli talabalar bilan ishlash mamlakatimiz kelajagi bog'liq bo'lgan muhim va mas'uliyatli vazifadir. Iqtidorli talabalar bilan ishlashning samarali usullaridan biri ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuv, jumladan, xalqaro miqyosda hamdir. Bu har bir talabaning individual xususiyatlarini, qobiliyatini va qiziqishlarini hisobga olish, uning maksimal darajada rivojlanishi uchun sharoit yaratish imkonini beradi. Iqtidorli talabalarning o'zini namoyon qilishi uchun sharoit yaratish butun universitet jamoasining vazifasidir. Uni hal qilish uchun o'qituvchilar, psixologlar, tadqiqotchilar, universitet ma'muriyati va boshqa mutaxassislarining sa'y-harakatlarini birlashtirish zarur. Iqtidorli talabalarning rivojlanishi va o'z-o'zini anglashi uchun faqat birgalikda ish olib borish orqaligina qulay sharoit yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). To'raqulova M.Q. Oliy ta'limda iqtidorli talabalarning kreativligini shakllantirish usullari. "O'zMU xabarlari", 55-58-betlar.

(2). To'raqulova M.Q., Raxmatova G.N., Imomova D.R. Rivojlantiruvchi ijodiy ta'lim muhitida mustaqil ta'limni tashkilotish. "Texnik jihatdan tartibga solishda metrologik ta'minot" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami, Buxoro, 2022, 278-280-betlar.

(3). Tuxtaeva Z.Sh. Content and Improving Higher Yeducation by Solving Problem of Special Items Integration. Yeastem Yeuropean Scientific Joumal. Germany, Ausgabe 1, 2019, 291-294 pajes.

(4). Сусоколова И.А. Трудности тестирования креативности. Материалы IV Всероссийского съезда Российского психологического общества. М., 2007, с. 221.

(5). Романов П.Ю. Формирование исследовательских умений студентов в системе непрерывного педагогического образования. Магнитогорск, МГУ, 2003.

(6). Robin Sh. Muvaffaqiyatning 200 siri. Toshkent, 2017, 2-bet.

(7). <https://cyberleninka.ru/article/n/differentsirovanny-podhod-k-obucheniyu-mladshih-shkolnikov-opytrealizatsii>

